

مروری بر مقاله‌های تدوین شده در حوزه سکونتگاه غیررسمی (بخش دوم)

گردآوری: سوسن مومنی

مقدمه

در بخش اول این یادداشت دو بحث واژه‌شناسی و مبانی نظری موضوع سکونتگاه غیررسمی بررسی شدند که در ابتدای این بخش نیز خلاصه‌ای از تعاریف این واژه بار دیگر بیان می‌شود. در این بخش تجربه‌های کشورهای و اقدام‌های انجام شده برای ارتقای این سکونتگاه عنوان می‌شوند. با توجه به این که این اقدام‌ها در حوزه‌های اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و توان‌مندسازی زنان و جوانان گسترده است، سعی شده است تا در این یادداشت با توجه به اهداف مسابقه مطالب برای کمک به شرکت‌کنندگانی که به احتمال، بیشتر آن‌ها معماران جوان خواهند بود، تنظیم و ارائه شود؛ از این‌رو اقدام‌های صورت گرفته در جهت ساماندهی‌های کالبدی مدنظر قرار گرفته و عنوان شده‌اند.

تجربه‌های جهانی

در تعریف سکونتگاه غیررسمی تعابیر متفاوتی به کار برده شده است با بررسی مطالعات پیشین و آنچه در گزارش بخش اول همین یادداشت عنوان شد برای رسیدن به تعریفی که همه مشخصات و ویژگی‌های عنوان شده را در برگیرد بررسی مجدد تعاریف در این بخش نیز خالی از لطف نیست، لذا در ابتدای این بخش اشاره‌ای به تعاریف می‌شود تا بتوان کلید واژه مناسبی را برگزید.

اسکان غیررسمی تاکنون در ایران با نام‌های مختلفی به کار برده شده است به ویژه حاشیه‌نشینی، زاغه نشینی، آلونک‌نشینی، مسکن نابه‌نجار، اسکان خودانگیخته، گود نشینی، خیمه نشینی، خرابه نشینی و بیغوله نشینی. در زیر به چند تعریف ارائه شده از این پدیده می‌پردازیم:

محل‌های حاشیه‌نشین و خودانگیخته آخرین چاره تهنی‌دستانی است که در فرآیندهای بازارهای رسمی مسکن، جایی را نیافته‌اند و در تلاش بی‌امان برای به‌دست آوردن مزایای شهری، این محل‌ها از نظر مدرسه، شغل، جمع‌آوری زباله، روشنایی معابر، خدمات اجتماعی و هر چیز دیگری که به طور دسته‌جمعی فراهم می‌شود نیز بازنده هستند. ساکنان این محل‌ها نمی‌توانند در روند رقابت برای خدمات و کالاهای عمومی به نحو موثری شرکت جویند و بدین ترتیب کنترلی بر نحوه توزیع این خدمات و کالاها ندارند^۱. تاکنون تعریف مختلفی در باره این شیوه سکونت ارائه شده که در اغلب موارد منظور کلمه Slum بوده است. Slum به مفهوم محله یا کوچه‌های کثیف یک شهر یا مسکن انحطاط یافته و غیر منطقی در نظر گرفته می‌شود^۲. سکونتگاه‌های غیر رسمی به دلیل نبود نظارت و کمک دولت و شهرداری‌ها، سکونتگاه‌های خودرو (unregulated) و یا سکونتگاه‌های بی‌ضابطه نیز خوانده می‌شوند. گاهی به علت سکونت گروه‌های بسیار فقیر به نام سکونتگاه‌های خلقی (popular settlement) نیز شناخته شده‌اند. اما بیشتر به دلیل موقعیت مکانی آن‌ها در پیرامون شهرها، آن‌ها را حاشیه‌ای می‌نامند. سکونتگاه‌های حاشیه‌ای در شهرهای ایران به تدریج با بهبود وضع اجتماعی و اقتصادی ساکنان و اتصال به پیکر شهر (ادغام با شهر) تغییر وضعیت داده و به صورت بخشی از شهر اصلی در می‌آیند و یا در صورت فاصله بیشتر از مادر شهر، خود به شهر مستقلی تبدیل می‌شوند. از این‌رو، گاهی به این نوع حاشیه‌نشینی، سکونتگاه انتقالی (transitional) نیز می‌گویند^۳. اغلب از حاشیه‌نشینی به عنوان معضلی اجتماعی نام برده می‌شود. اما این پدیده در حقیقت نتیجه‌ای است از

۱ (هاروی، ۲۰۱۳۷۶)

۲ (حسین زاده دلیر، ۱۳۶۱، ۵)

۳ (سعیدی و دیگران، ۱۳۸۷، ۴۶۹)

تخریب سیستماتیک روابط حاکم قدیمی بر اقتصاد کشور (به ویژه کشاورزی) طی دوران تکیه بر درآمد نفت و رواج الگوی مصرف‌گرایی و گسترش واردات. ^۴ (رضوانی و همکاران، ۱۳۹۳، ۱۱۷-۱۲۹)

با توجه به این تعاریف و مطالعات پیشین که در بخش اول اشاره شد به نظر می‌رسد واژه سکونتگاه نابه‌سامان که در برخی از متون نیز به‌کار رفته است به اهداف این مسابقه نزدیک‌تر است و از این مفهوم برای پیشبرد برنامه‌های پیش‌بینی شده در این مسابقه می‌توان استفاده کرد.

در ادامه‌ی بخش تجربه‌های جهانی خلاصه‌ای از روند فعالیت‌ها در ساماندهی سکونتگاه‌های غیررسمی در کشورهای مختلف عنوان می‌شود تا روند و نوع فعالیت‌ها و اقدامات مشخص گردد.

با مقایسه‌ی ویژگی‌های فضای شهری مطلوب با فضای شهری سکونتگاه‌های غیررسمی درمی‌یابیم که سکونتگاه‌های فقیرتر شهری فاقد بسیاری از کیفیات فضای شهری مطلوب هستند. گرچه کیفیت فضای شهری می‌تواند تأثیر به‌سزایی در نحوه‌ی استفاده‌ی شهروندان از فضای شهری داشته باشد، اما چگونگی استفاده‌ی شهروندان از فضای شهری و رفتاری که از خود در آن بروز می‌دهند، بیشتر ریشه‌های فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی دارد تا کالبدی. نحوه‌ی استفاده از فضاهای با کیفیت پایین در سکونتگاه‌های غیررسمی به‌ویژه در کشورهای در حال توسعه، به دلیل محدودیت‌ها و همچنین توان‌مندی‌های اجتماعی، به نیاز و ضرورت اجتماعی برای بقا تبدیل شده است. لذا فعالیت‌های ضروری، انتخابی و اجتماعی نیز در این سکونتگاه‌ها، به صورت متفاوتی نسبت به فضاهای شهری رسمی صورت می‌گیرد.^۵ فضاهای عمومی در سکونتگاه‌های غیررسمی که عمدتاً در نتیجه‌ی فرآیندهای خودبسنده و خودمختار محلی و بدون هر گونه مداخله‌ی توسط دولت شکل گرفته‌اند، صرفاً فضای خالی کم ارزش میان ساختمان‌ها نیستند، بلکه از لحاظ میزان استفاده‌ای که از آن‌ها می‌شود و میزان دلبستگی ساکنان، نقش مهمی در حیات اجتماعی و همچنین امنیت سکونتگاه دارند؛ به طوری که زنان و کودکان سکونتگاه‌های غیررسمی با امنیت کامل در فضاهای شهری به انجام انواع فعالیت‌های ضروری، انتخابی و اجتماعی می‌پردازند.^۶

باید توجه داشت که استفاده از فضای شهری به شدت تحت تأثیر فرهنگ استفاده‌کنندگان آن فضا است و ممکن است تفاوت‌های سنی، جنسی و جز آن‌ها در استفاده از فضای شهری در فرهنگ‌های متفاوت، یکسان نباشد.^۷ وجود سرمایه‌های اجتماعی و تعاملات در فضاهای شهری، در کنار فرهنگ استفاده‌کنندگان، معیارهای مهمی در تعیین نحوه‌ی استفاده از فضای شهری است که این دو مولفه در سکونتگاه‌های غیررسمی بیشتر از شهر رسمی ردیابی می‌شود.^۸

در بهسازی، نوسازی، بازسازی و توان‌مندسازی سکونتگاه‌های غیررسمی باید به حس قوی وحدت، انسجام و مشارکت، متفاوت بودن نحوه‌ی انجام فعالیت‌های ضروری، انتخابی و اجتماعی، بالا بودن تعاملات اجتماعی و میزان استفاده‌ی آنان از فضاهای شهری توسط مدیران، برنامه‌ریزان و طراحان توجه شود، در غیر این صورت نتیجه‌ی مورد نظر به‌دست نخواهد آمد. حال آن‌که اگر این ویژگی‌ها در نظر گرفته شوند، نه تنها رضایت مسئولان طرح برآورده خواهد شد، بلکه ساکنان نیز در حفظ و نگهداری فضاهای شهری خود مشارکت کرده و احساس تعلق خاطر، هویت و وابستگی آنها افزایش می‌یابد. در جدول زیر خلاصه‌ای از تجارب جهانی در رابطه با موضوع آورده شده است. (حبیبی و گرامی، ۱۳۹۶، ۱۷۴-۱۶۳)

۴ (مشهدی زاده دهاقانی، ۱۳۸۷: ۱۴۲)

۵ (کل، ۱۳۹۲: ۲۱۵-۲۲۹)

۶ (Garcia, ۲۰۱۳ & Cruz et al, ۲۰۱۴)

۷ (Habarth & et al, ۲۰۰۹)

۸ (براتی و یزدان پناه شاه آبادی، ۱۳۹۰)

جدول ۱: خلاصه ای از تجربه‌های جهانی در سکونتگاه‌های غیررسمی (حبیبی و گرامی، ۱۳۹۶)

مورد پژوهی	سال	هدف	نتیجه	علت موفقیت	منبع
کاستاریکا	۲۰۰۵	تخلیه سکونتگاه غیررسمی و اسکان مجدد در محله‌ی از پیش برنامه‌ریزی شده	عدم استفاده‌ی ساکنین از فضاهای شهری طراحی شده، محله، تغییر فضاهای شهری توسط ساکنین بر اساس نیازها و سبک زندگی و فرهنگ خود	موفقیت پروژه با تغییر فضاها بر اساس سبک زندگی و نحوه‌ی انجام انواع فعالیت‌های ضروری، انتخابی و اجتماعی ساکنین در طراحی جدید	Sixteenth Report of State of the Nation on Sustainable Human Development, ۲۰۱۰:۴ Grundstrom, ۲۰۰۵
سورابایا (اندونزی)	۲۰۰۹	حذف و تخلیه اجباری سکونتگاه غیررسمی	مقابله‌ی ساکنین با دولت و تشکیل NGOها برای جلوگیری از تخلیه و طراحی و بازسازی بسیار موفق سکونتگاه طی ۵ سال توسط خود ساکنین	موفقیت پروژه به علت طراحی آن توسط خود ساکنین و با توجه به نیازها، سبک زندگی و نحوه‌ی انجام انواع فعالیت‌ها در فضای شهری	Some, 2009
پاراسانیا (اسپانیا)	۲۰۰۴	ترانسمندسازی سکونتگاه گارکرتشین و فقیر شهری	ترانسمندسازی محله به صورت مشارکتی و با همکاری بالای زنان محله، طراحی موفقیت‌آمیز فضاها بر اساس نیازها و نحوه‌ی انجام انواع فعالیت‌های شهری	موفقیت پروژه به علت طراحی آن توسط خود ساکنین و با توجه به نیازها، سبک زندگی و نحوه‌ی انجام انواع فعالیت‌ها در فضای شهری	Roman et al, ۲۰۰۴

توسعه حاشیه‌نشینی و سکونتگاه‌های غیررسمی یکی از عواقب رشد شهرنشینی سریع و بدون برنامه است که سبب افزایش تعداد مسکن ناسالم، تراکم زیاد، پایین بودن سطوح زندگی نسبت به مراکز شهری و بالا رفتن برخوردهای اجتماعی می‌شود. غالباً ساکنان این حاشیه‌نشین‌ها را مهاجرانی تشکیل می‌دهند که نه تنها این گروه در پایین‌ترین لایه‌های اجتماعی هستند، بلکه در بین آنان توسعه جرائم، به‌ویژه اعتیاد افزایش زیادی دارد. از دیگر خصیصه‌های سکونتگاه‌های غیررسمی که در سایر تحقیقات تایید شده است، مرحله‌ای بودن ساخت و تکمیل مسکن و کارکردهای متعدد و متنوع واحد مسکونی در مراحل اولیه شکل‌گیری، کوچک بودن واحدهای مسکونی^۹ دسترسی نداشتن به آب سالم و بهداشتی و تامین آزاد آن، تامین خدمات زیر بنایی مانند برق از طرق غیر قانونی و دفع نامناسب فاضلاب است^{۱۰}. در ایران شهرنشینی شتابان و ناهمگون موجب شکل‌گیری حاشیه‌نشینی و سکونتگاه‌های غیررسمی در داخل و پیرامون شهرهای بزرگ شده و به دلیل مهاجرت‌های وسیع و برخوردار نبودن از امکانات و خدمات مناسب شهری نتوانسته‌اند در متن اصلی شهر وارد شوند. ساکنان سکونتگاه‌های غیررسمی از لحاظ شاخص‌های اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی نسبت به مادرشهر منطقه در سطوح پایین‌تری قرار گرفته‌اند^{۱۱}.

سکونتگاه‌های خودرو در ایران با ویژگی‌هایی چون شکل‌گیری در اراضی غیررسمی (اما نه غیرقانونی)، داشتن امنیت تصرف، مکان‌گزینی در فاصله‌ای مشخص از کلان شهر اما در حوزه نفوذ مستقیم و در طول محورهای اصلی منشعب از آن، استقلال نسبی، کاهش ارتباط خدماتی با مادر شهر به رسمیت شناخته شده است^{۱۲}. مروری بر دیدگاه‌ها و نظرات ارائه شده در باب ویژگی‌های سکونتگاه‌های غیررسمی نشان می‌دهد که ویژگی‌های اجتماعی، اقتصادی و کالبدی آن‌ها متفاوت با زندگی متعارف شهری است و این امر موجب پایین آمدن سطوح زندگی و ناهنجاری‌های اجتماعی و اقتصادی در این سکونتگاه‌ها شده است. (حاتمی نژاد، حسین اوغلی، ۱۳۸۸)

در تجربه‌های جهانی به ۱۰ نکته کلیدی برای ارتقاء سکونتگاه‌های غیررسمی اشاره شده است که بخش‌های عمده آن عبارتند از؛

۹ (عارف حسن ۱۹۹۸: ۸۶ سری نیوا: ۱۹۹۸: ۱۷۲)

۱۰ (Michael: ۱۹۹۸: ۲۷)

۱۱ (پیران: ۱۳۷۵: ۱۱۲-۸۶)

۱۲ (شیخی: ۱۳۸۰: ۱۱۵)

۱. ارتقای سکونتگاه‌های غیررسمی چیزی بیش از تأمین سکونت است. این قاعدتاً باوری است که امروزه وجود دارد که تأمین مسکن صرفاً دغدغه نیست، بلکه مسکن در چارچوب اشتغال و در چارچوب امنیت روانی و امنیت رفتاری در حوزه خدمات اجتماعی باید مد نظر قرار بگیرد.
۲. درک بهتر از ماهیت زندگی و فرآیندهای اجتماعات غیررسمی ضروری است؛ یعنی نه تنها باید فضا و کالبد را بشناسیم، بلکه زندگی و فرایندهای درونی آن را هم باید بشناسیم که هم برای الگوی مشارکت و هم بر الگوی تغییر فضا بسیار تأثیرگذار هستند.
۳. مشارکت واقعی اجتماعات غیررسمی باید هدف نهایی باشد. مشارکت می‌تواند مشارکت اولیه، ظاهری و شعارگونه، مردم فریب و امثال آن باشد. آنچه که در تجارب جهانی تأکید شده مشارکت واقعی است؛ مشارکتی که شهروند مسئول ایجاد کند. مشارکتی که امکان مداخله در کلیه فرایندهای تغییر را به وجود بیاورد.
۴. شراکت در فرایند دستاوردها و نتایج بسیار ضروری است. در مشارکت، مردم محلی باید احساس کنند در این فرایند می‌توانند از نتایج بهره ببرند. اگر جامعه محلی احساس کند که از دستاوردها و نتایج بهره ای نمی‌برد قاعدتاً مشارکت نمی‌کند یا مشارکتش، لحظه‌ای، ناپایدار و شاید گول زنده باشد.
۵. جامعه محلی باید در کلیه برنامه‌ها و اقدامات دخالت داشته باشد. پس چیزی تحت عنوان پشت پرده و فضای پنهان و حرف‌های خارج از اجتماع نباید وجود داشته باشد. بحث شفافیت، صداقت، راستگویی که به ایجاد اعتماد اساسی بین نهادهای حکومتی و دولتی و نهادهای مردمی می‌انجامد، باید وجود داشته باشد.
۶. ترتیبات مختلف و منعطفی در خصوص مالکیت زمین باید وجود داشته باشد. به نظر می‌رسد یکی از مهم‌ترین و پیچیده‌ترین و در عین حال تأثیرگذارترین مسائل، بحث مالکیت و بحث زمین است. این که زمین چطور کنترل شود، چطور مالکیت داشته باشد، چطور قیمت گذاری شود و چطور انتقال یابد، یکی از مهم‌ترین نکات است. این هم چیزی نیست که فقط به سازمان و یا به مشاور برگردد. بسیاری از قوانین ما و دستگاه‌های اجرایی که در کشور ما بر مسائل زمین تأثیرگذار هستند، باید در این فرایند وارد شوند.
۷. اولویت حتی المقدور در ارتقای محله باید باشد تا جابه‌جایی افراد. یعنی دخالت برای جابه‌جایی در حالت بسیار خاص صورت بگیرد، و به عنوان قاعده نباشد.
۸. طراحی استانداردهای طراحی و برنامه‌ریزی در حوزه کاربری زمین. درک مشخصی از فقر و از حوزه‌های خاص آن. بنابراین باید استانداردهای طراحی و برنامه‌ریزی ویژه‌ای برای این مکان‌ها در نظر بگیریم.
۹. پیشگیری از اثرات منفی ناشی از تغییرات ایجادشده. اگر تغییراتی انجام شد باید تبعات ناشی از تغییرات، در برنامه‌ها دیده بشود.
۱۰. برنامه ارتقا باید بخشی از فرایند یکپارچه برنامه‌ریزی مسکن باشد. ساز و کار هماهنگ‌سازی تعریف شود. ارتقا باید در این هماهنگ‌سازی و یکپارچه‌سازی برنامه‌ها مد نظر قرار گیرد. (گزارش کارگاه هم‌اندیشی، ظرفیت‌سازی و آموزشی توانمندسازی سکونتگاه‌های غیر رسمی، ۱۳۹۳)

نمونه‌هایی از راهکارهای اتخاذ شده برای ارتقاء کالبدی سکونتگاه‌های غیررسمی

سکونتگاه‌های غیررسمی با توجه به شاخص‌های اقتصادی، اجتماعی و کالبدی در وضعیت نامطلوبی بوده و در این زمینه با سکونتگاه‌های شهری اختلاف چشمگیری دارند. به همین جهت توان‌مندسازی این‌گونه سکونتگاه‌ها از جنبه‌های فرهنگی و اجتماعی و اقتصادی در نظر گرفته می‌شود و طی برنامه‌ای صورت می‌پذیرد. در این مسابقه هدف بر آن است تا نگرشی کالبدی برای ارتقا تدریجی سرپناه‌های واقع در این سکونتگاه‌ها آغاز گردد و تا حدودی در این مسابقه بر اساس روش

پیش‌بینی شده پیگیری و پیشرفت یابد. لذا در این قسمت از گزارش به بخش‌هایی از تجربه‌های پیشین که مرتبط با جنبه‌های کالبدی توان‌مندسازی این‌گونه از سکونتگاه‌ها و سرپناه‌ها است توجه شده است. این قسمت می‌تواند ذهن شرکت‌کنندگان در مسابقه را در میان انبوهی از اطلاعات موجود در این موضوع جهت‌دهی کند و خلاقیت آن‌ها را در این‌باره برانگیزد. در این بخش به چند راهکار در پیش گرفته شده در سایر کشورها که عمدتاً نتایج مثبتی دست یافته‌اند اشاره خواهد شد:

۱- برنامه توان‌مندسازی و ارتقاء محیطی [upgrading] عمان (اردن) و جاکارتا (اندونزی):

عمان^{۱۳}: هدف «ارتقاء محیطی»، بهبود و رفع مشکلات مناطقی از شهرهای بزرگ است که به شکل غیرقانونی، شکل گرفته‌اند. این هدف با کمک دو راهکار به کار گرفته شده است:

الف) تزریق زیرساخت‌ها و تسهیلات اجرایی

ب) قانونی کردن مالکیت زمین

این پروژه (وحدت شرقی) با همراهی دولت، بانک جهانی و بانک مسکن «اردن» تأمین مالی گردید. استراتژی مسئولان شهرداری، از دیدگاه تخریب، به راهبرد توان‌مندسازی این مناطق تغییر ماهیت داد.

در این‌باره، این پروژه ابتدا به بررسی و جمع‌آوری اطلاعات اقتصادی - اجتماعی پرداخت و قوانین و مقررات خاصی را که در سطح مناسب تعریف شده بودند، نظیر اندازه قطعات تفکیکی، کاهش داد و ضوابط و مقررات ساخت را نیز انعطاف‌پذیر کرد. قیمت پرداخت شده به وسیله ساکنان برای هر قطعه زمین شامل هزینه تمام خدمات زیربنایی و زمین بود. وام‌های اعتباری، به اقشار کم‌درآمد پرداخت گردید و در طی مدت بازسازی، متصرفان از محل سکونت‌شان خلع ید شدند و با کمک همسایگان، محل زندگی خود را به گوشه‌ای از زمین به‌عنوان سرپناهی موقتی انتقال دادند و در قدم بعدی اولین اطلاق در فضای باز موجود بنا گردید و ساکنان به آن منتقل شدند و آلودگی اولیه تخریب گردید و سایر قسمت‌های مسکن جدید در قدم‌های بعدی کامل‌تر شد.

این پروژه در تغییر شرایط یک منطقه خودرو به منطقه‌ای با خدمات شهری، موفق عمل کرد. امروزه ساکنان بافت مذکور نه تنها ترسی از بابت خلع یدشان ندارند بلکه آن‌ها مالک همان زمینی هستند که خانه‌هایشان بر آن ساخته می‌شود. افزون بر این‌ها فعالیت‌های درآمدزا، نظیر آموزش‌های حرفه‌ای، تسهیلات تجاری و بازارهایی برای فروش صنایع دستی ارائه شدند. گفتنی است که این پروژه در سال ۱۹۹۲ توانست جایزه «آقاخان» را به خود اختصاص دهد.

Aga-Khan-Architecture-Award- ۱۹۹۲-East-Whadat-Upgrading-Program-Report

برنامه توان‌مندسازی در جاکارتا - اندونزی (کامپیونگ): برنامه توسعه کامپیونگ در سال ۱۹۶۹ در جاکارتا شروع شد. این برنامه به دور از هدف آرمانگرایانه در ابتدا به نیازهای اولیه ساکنان «کامپیونگ» نظیر امکانات و تسهیلات، توزیع آب، زهکشی و دسترسی‌ها - که ساکنان توانایی تهیه و ساخت آنها را نداشتند - تمرکز کرد. در طول این سال‌ها برنامه توسعه کامپیونگ (KIP) در بهبود شرایط سکونتی و ارتقاء محیطی موفق عمل کرد. به همراه توسعه فیزیکی، فعالیت‌های برنامه توسعه ساکنان KIP را در سرمایه‌گذاری برای ارتقاء بخشی خانه و محیط پیرامون تشویق کرد.

روحیه جمعی از طریق مشارکت در ساخت و سازها و جابه‌جایی تقویت شد. بنابراین با انتقال خدمات زیربنایی به این مناطق، برنامه KIP در رسیدن به اهداف واقعی خود موفق شد. برنامه توسعه اولین پروژه‌ای در جاکارتا بود که توانست جایزه معماری «آقاخان» را در سال ۱۹۸۰ و در سال‌های بعدی به خود اختصاص دهد.

پروژه یاد شده سهم عمده‌ای از موفقیت خود را مرهون انتخاب اهداف و راهکارهای اجرایی هستند که به دنبال بررسی دلایل ایجاد این مناطق و شناخت دقیق توانایی و ضعف ساکنان آنها به دست آمده است.

,Kampung Improvement Program Jakarta, Indonesia

۲- تجربه ۱-۳-۶ در اندونزی، در جهت بهبود شرایط محیطی:

در سال‌های گذشته، دولت اندونزی با طرحی موسوم به «۱-۳-۶» تجربه‌ای در نحوه سکنی دادن و بهبود شرایط محیطی، به اجرا گذاشت. طرح موسوم به «۱-۳-۶» به این قرار است که هر کس می‌خواهد یک واحد مسکونی لوکس در نقاط مرفه بسازد، بایستی سه واحد مسکونی ارزان‌قیمت در بخش اسکان‌های غیررسمی و زیرحد استاندارد، سه واحد دیگر نیز در مناطقی با استانداردهای متوسط بسازد (البته در هر جایی که تقاضا برای آن وجود داشته باشد). این تجربه به نوعی بازگشت ارزش افزوده واحدهای گران‌قیمت و لوکس شهری به سایر اقشار محسوب می‌شود.

اجرای این طرح در کشور قبل از شکل‌گیری و نهادینه شدن حوزه‌های عمومی و شرکت‌های بخش خصوصی در زمینه ساخت و ساز امکان‌پذیر نخواهد بود. اجرای این طرح نیازمند متولیان بخش عمومی و خصوصی است و گر نه اشخاصی که به ساخت تک بنا جهت کسب سود اقدام می‌کنند، قادر به انجام این کار نخواهند بود. علی‌رغم مساله فوق در صورتی که این قضیه اجرایی بشود، تحرک در ساخت و ساز مسکن، صرفاً به مناطقی خاص از شهر منحصر نخواهد شد.

۳- طرح موسوم به سکونتگاه خداوند در کراچی - پاکستان

این طرح که در کراچی پاکستان تجربه شده است؛ در واقع ابتکاری دولتی است که از جنبه‌های مثبت بخش رسمی و غیررسمی استفاده کرده است؛ دولت با توجه به این راهکار می‌تواند علاوه بر پاسخگویی به مسکن «آلونک نشینان»، از شکل‌گیری اسکان‌های غیررسمی نیز جلوگیری کند. مدیر «اداره عمران» آن زمان «حیدرآباد» دریافت، مسکن «گلشن شهباز» که در بزرگراهی بین کراچی و حیدرآباد قرار گرفته بود عملاً خالی از سکنه مانده است و این در حالی بود که بسیاری از کارگران یک منطقه صنعتی در چند «حلبی‌آباد» زندگی می‌کردند. همین مساله مدیر «اداره عمران حیدرآباد» را بر آن داشت که زمین‌های این طرح مسکن را به ساکنان حلبی‌آباد (کاچی‌آباد به قول پاکستانی‌ها) واگذار کند.

وی از قدرت خود استفاده کرد و زمین‌های طرح مسکن را به سکونتگاه‌های افراد کم‌درآمد، اختصاص داد و طرح موسوم به سکونتگاه «خداوند» را ابداع کرد. افراد کم‌درآمد می‌توانستند به صورت قانونی به ساخت مسکن در این مکان اقدام کنند. او به جای اینکه ساکنان را ملزوم به ارائه طرح‌ها و نقشه‌های دقیق کند، آن‌ها را تشویق می‌کرد که ساخت و ساز را آغاز کنند و

مساعدهای فنی را هم در صورت نیاز ارائه داد. به این ترتیب، خانواده ابتدا زندگی خود را در یک سرپناه موقتی آغاز می‌کردند اما به تدریج، این سکونتگاه موقتی همگام با گسترش امکانات مالی، به یک مسکن دائم تبدیل می‌شد و ساختاری واقعی و دارای جو ثبات و دوام را به خود می‌گرفت.

این طرح در واقع از سیاست «زمین با خدمات» تبعیت می‌کند که به شکل محلی و با توجه به شرایط مکانی، منطبق شده بود. مانع اصلی عدم شکل‌گیری، ابدعاتی نظیر سکونتگاههای خداوند توسط مدیران منطقه‌ای در خصوص اسکان‌های غیررسمی، نبود نهادی ثابت و در عین حال واحد، در سیستم شهری است. چنین نوع آوری‌ها و ابدعاتی صرفاً با وجود مدیریت واحد شهری در کشور مقدور خواهد شد و به مانند سایر موارد شهر تمامی طرح‌ها، (سیستم ارتقاء اسکان غیررسمی) بایستی با رویکردی فراهخشی و در عین حال محلی صورت پذیرد. (نجد عطایی، ۱۳۸۷).

مراکش: تجربه مراکش در مورد کاهش و با هدف حذف حاشیه‌نشینی در شهرهای اصلی این کشور چشم‌گیر و کاربردی است، هر چند این تجربه‌ها، به خصوص در مراحل اولیه (جابه‌جایی وسیع آلونک‌نشین‌ها) چندان موفق نبود و مشکلات و پیامدهای اجتماعی زیادی را به همراه داشت (تغییر مکان عده‌ای از آلونک‌نشین‌ها آلونک‌هایی جدید و گاه بدتر از مکان قبلی حتی تا حد ۶۰ درصد آن‌ها از نظر مکانی و کیفیت زندگی). اما در طول این اقدامات و تجارب، نتایج چشم‌گیری نیز به دست آمده است، از جمله کاهش بوروکراسی (تجمیع همه عملیات اداری مربوط به بانک، شهرداری و غیره در یک ساختمان واحد در هر شهرک یا محله در حال ساخت و ساز و اسکان زاغه‌نشین‌ها) تاکید بر مشارکت مردم در تصمیم‌گیری‌ها، تاکید بر مطالعات اجتماعی و ارتباط مداوم با مردم در همه مراحل کار، تصمیم‌گیری‌های از پایین به بالا و نه فقط از بالا به پایین، یافتن راه‌حل‌های عملی مالی و اقتصادی (تامین وام، یافتن شرکای غیر زاغه‌نشین و غیره). آنچه که در تجربه مراکش دیدنی و تامل‌پذیر است، میزان سرمایه‌گذاری بالای دولت در این بخش (بهبود مسکن حاشیه‌نشینان) است، به‌ویژه با توجه به بنیه مالی این کشور که فاقد سرمایه و تولید چشم‌گیری است (اعتماد، ۱۳۸۶، ۲۹).

جمع‌بندی

دو نکته زیر با مطالعات فوق دست‌یافتنی است:

الف) مواجهه با اسکان غیررسمی از روش‌های تخریبی به روش‌های ارتقاء محیطی و توان‌مندسازی تغییر ماهیت داده است.
ب) رسمیت بخشیدن و به رسمیت شناختن اسکان غیررسمی.

از سوی دیگر در مواجهه با اسکان غیررسمی و طرح‌های ارائه شده توجه به دلایل پیدایش و گسترش آن و ارائه راه‌حل در این خصوص به اندازه ارتقاء محله‌های موجود حائز اهمیت است چرا که بدون شناسایی و از بین بردن این عوامل، مسأله اسکان غیررسمی به قوت خود باقی خواهد ماند. (نجد عطایی، ۱۳۸۷)

در بخش دوم یادداشت مروری بر مقالات تدوین شده در حوزه سکونتگاه غیررسمی سعی شد رویکرد عملی‌تر به مقوله ارتقاء کالبدی این سکونتگاه‌ها پیگیری شود و شرکت‌کنندگان مسابقه با ابعاد این موضوع بیشتر آشنا شوند. آنچه در بخش کالبدی سکونتگاه‌های غیر رسمی در مقالات پیشنهاد شده است؛ آموزش ساکنان و ترغیب ساکنان به بهبود شرایط مسکن خویش و به ویژه در مورد مقاوم‌سازی و ناسازی واحدهای مسکونی است که این مسابقه در نظر دارد با ارائه راهکارهای ساده در راستای ارتقا تدریجی سرپناه‌های سکونتگاه‌های نابه‌سامان، حرکتی نو در جهت بهبود شرایط سکونتی ساکنان این محله‌ها، پایه‌گذاری کند.

منابع

- علی اصغر رضوانی، علی سلطانی تبار، کیانوش سلطانی منش، ۱۳۹۳، راهکارهای حل مشکلات مناطق حاشیه نشین (اسکان غیر رسمی)، فصل نامه دانش انتظامی البرز، سال دوم، شماره چهارم، زمستان ۱۳۹۳
- حبیبی، میترا و گرامی، نیلوفر، ۱۳۹۷، چگونگی استفاده از فضاهای شهری در سکونتگاههای غیررسمی؛ مورد پژوهی: جداره شرقی بزرگراه چمران تهران (حدفاصل پل ملاصدرا و پل مدیریت) نشریه پژوهش و برنامه ریزی شهری، سال ۹، شماره پیاپی ۳۲، بهار ۱۳۹۷
- حاتمی نژاد، حسین، حسین اوغلی، جواد، ۱۳۸۸، بررسی تطبیقی شاخص برخی ها سکونتگاه در های غیررسمی کلان اطراف شهر تهران (موردی مطالعه : حصار امیر و شهرک انقلاب نشریه کاربردی تحقیقات علوم جغرافیایی، بهار ۱۳۸۸
- اعتماد، گیتی، ۱۳۸۸، تجربه سکونتگاههای غیررسمی در مراکش، هفت شهر، شماره ۲۹-۳۰، پاییز و زمستان ۱۳۸۸
- مستندسازی درس آموخته‌های کارگاه هم‌اندیشی، ظرفیت سازی و آموزشی توان‌مندسازی سکونتگاه‌های غیررسمی، بخش سخنرانی آقای رفیعیان، ۱۳۹۳، وزارت راه و شهرسازی شرکت مادر تخصصی عمران و بهسازی شهری ایران- تیرماه ۱۳۹۳
- نجد عطایی، مهدی، ۱۳۸۷، بررسی تجارب حاصل از نحوه برخورد با اسکان غیررسمی، پایگاه اطلاع رسانی معماری و شهرسازی ایران.

: